

УДК 94(477.83–25):341.485(=411.16) «1939/1944»

Юрій Скіра

ГОЛОКОСТ У МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ЕТАПИ ВТІЛЕННЯ ПРОЕКТУ «ОСТАТОЧНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ» ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОГО ГЕТТО

У статті, на прикладі львівського гетто розглядаються етапи втілення проекту «остаточного розв'язання» єврейського питання у міському просторі Східної Галичини. Автор акцентує увагу на тому, що для розуміння локальних подій потрібно чітко простежити загальний процес, який призвів до Голокосту. Задля цього важливо проаналізувати основні історіографічні підходи другої половини ХХ ст. Поєднання цих сукупних елементів дозволило відобразити комплексну картину функціонування львівського гетто в умовах планомирного знищення нацистами європейських євреїв.

Ключові слова: міський простір, Голокост, євреї, нацисти, гетто.

Тематика досліджень пов'язана із місцями масових вбивств євреїв нацистами у роки Голокосту, набирає поширення у сучасній Україні. Підтвердженням цього є зацікавленість української та світової громадськості створенням музею у Бабиному Ярі, написання окремими дослідниками монографій про різні гетто, публікація спогадів осіб, які вижили Українським центром вивчення історії Голокосту у Києві та Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума» у Дніпрі. У цих процесах повернення історичної пам'яті про страшні місця нашої історії Львів перебуває на периферії. У Львові діяло третє за величиною у Генерал-Губернаторстві гетто, функціонував Янівський концентраційний табір смерті, який був другим подібним собі за статусом після Сирецького на території України. Натомість сьогодні замість збереження залишків цих об'єктів відбувається забудова, яка стирає видимі пам'яті. У місті досі немає гідного музею європейського масштабу, який би представляв єврейське минуле Львова та мав у собі, як кожна подібна установа, виховний, науковий та навчальний компоненти. Паралельно, подібні тенденції незацікавленості можна простежити і сучасній українській історіографії, де відсутні будь-які солідні дослідження присвячені вказаній проблематиці.

Метою дослідження є намагання показати локальні події крізь призму загального процесу, що призвів до винищення більшості європейських євреїв, в тому числі й львівських.

Львівське гетто, його функціонування, життя, побут і загибель вимагає деталізованого вивчення способу втілення геноциду в умовах міського багатонаціонального простору. Саме цією ознакою воно відрізнялося від інших подібних гетто на території Генерал-Губернаторства.

В останні десятиліття проблематика Голокосту активно вписується в історію України в Другій світовій війні. У радянський період тематика була заборонена через негласну політику антисемітизму в СРСР. Про єврейські жертви замовчували, а місця масових вбивств, як, наприклад Бабин Яр, знищували, засипали і зрівнювали із землею. Тому важливо відроджувати історичну правду про минуле, жертв тоталітарних систем, аналізувати особливості політики пам'яті різних режимів. Важливою проблемою цього процесу є з'ясування локальних особливостей Голокосту, про які йтиметься у цій статті.

Одним із найвідоміших дослідників історії львівського гетто був Яків Хонігсман (1922–2008 рр.). Він написав працю «Знищення львівських євреїв (1941–1944)» [1], яка розповідає про поетапне знищення нацистами єврейської громади міста. Автор обґрунтовує свої висновки на основі багатьох досі невідомих архівних матеріалів. Зокрема, йому належить детальне вивчення збірок Державного архіву Львівської області. Дослідник зазначає, що значна частина документів з цієї державної установи про Голокост у Галичині досі залишаються поза увагою істориків, оскільки окремі матеріали не вказані у путівниках та довідниках архіву. Така ж ситуація є із іншими подібними за профілем закладами [2, с. 10–18].

Крім Я. Хонігсмана питанням львівського гетто займалися Філіп Фрідман (1901–1960 рр.) [3] та Еліяху Йонес (1915–2011 рр.) [4]. Останній зокрема написав ґрунтовну монографію «Євреї Львова в період окупації 1939–1945». У ній окрім загальних процесів досить добре описана доля пересічних осіб. Автор при написанні широко використовував свідчення людей, які пережили Голокост і залишили свої спогади у архіві Яд Вашему. З більш сучасних дослідників питанням виживання львівських євреїв у роки Другої світової війни займалися Мирослава Керик [5], Петер Шенк [6].

«Wo sind eure Juden verschwunden?» («Де поділися ваші євреї?»). Саме це питання у 1944 р., за спогадами Євгена Наконечного (1931–2006 рр.) [7, с. 300–301], ставить німецький пілот-

фронтовик львівським жінкам під кінець спільного застілля. Це питання є водночас і простим і складним, тому, що стосується багатьох складових, які у кінцевому результаті призвели до зникнення цілої етнічної громади великого міста.

Для ґрунтовної відповіді на вказане запитання потрібно простежити: 1. Особливості втілення політики «остаточного розв'язання» єврейського питання. 2. Історіографічні дебати другої половини ХХ ст.

Тільки у світлі загальних процесів, які відбувалися з євреями на території Третього Рейху, можна буде зрозуміти хроніку локальних подій у Львові в роки Голокосту.

Передусім потрібно з'ясувати питання про простір і чисельність до 1939 р. За другим загальним переписом населення II Речі Посполитої 1931 р. у Галичині мешкало 563238 євреїв [8, с. 321]. У Львові, згідно перепису 1931 р., мешкало 99595 євреїв, які становили 31 % усього населення міста [9, с. 523]. За цими показниками Львів посідав третє місце в країні та поступався тільки Варшаві й Лодзі [9, с. 523]. А вже напередодні Другої світової війни у Львові жило 104700 євреїв [10, с. 536].

Вказана статистика була лише складовою загальної кількості євреїв у II Речі Посполитій. Тому, у світлі цього варто підкреслити, що в результаті окупації Польщі 1939 р. нацисти вперше зустрілися зі значною чисельністю єврейського населення. У Німеччині в міжвоєнний період мешкало близько 500 тис. євреїв [11, с. 32] при населенні у 69 млн осіб станом на 1939 р. 6 жовтня 1941 р. остаточно заборонено еміграцію з Третього Рейху [11, с. 32]. До цього з країни виїхало близько 280 тис. німецьких євреїв [11, с. 32].

Перші контакти і побачене в окупованій Польщі призвели до потреби вироблення стратегії щодо єврейського населення. Між осінню 1939 р. – весною 1941 р. нацисти проводять політику пошуку «остаточного розв'язання» через виселення [6, с. 86]. 21 вересня 1939 р. Р. Гайдріх пропонує концентрувати євреїв у великих містах [11, с. 56]. 28 жовтня 1939 р. виникло перше гетто у Європі в місті Пьотрикові Трибунальському [6, с. 56]. Між осінню 1940 р. – весною 1941 р. цей проект реалізовано у Генерал-Губернаторстві [6, с. 87]. Про наслідки свідчить той факт, що у 1941 р. варшавське гетто досягло найбільшої своєї чисельності – 460 тис. осіб [6, с. 88].

Зовсім інші процеси відбувалися по той бік кордону. У вересні 1939 р. землі Західної України окупував СРСР. З перших днів війни на схід вирушили колони єврейських біженців. За переписом населення 1940 р., їхня чисельність у Львові становила 26068 осіб [10, с. 536]. Влада не була зацікавлена у їх компактному проживанні на вказаній території. Тому у 1940 р. – перших місяцях 1941 р. з Галичини депортовано 64583 біженця [12, с. 162].

Якщо до біженців радянська влада застосовувала досить жорстку поведінку, то до народів, які зазнавали дискримінації у II Речі Посполитій, проводила гнучку політику. З одного боку, для євреїв відкрилися освітні можливості, з іншого – єврейську інтелігенцію та заможний клас переслідували, арештовуючи і висилаючи у внутрішні райони СРСР [12, с. 161–162].

Сталінську ілюзію «дружби народів» порушив напад Третього Рейху на СРСР 22 червня 1941 р. У подальших дослідженнях те, що відбулося з євреями викликало дебати в другій половині ХХ ст. Питання стояло про механізми втілення Голокосту.

«Інтенціоналістська» історіографія дотримувалася тези, що відразу після приходу нацистів до влади, А. Гітлер та його соратники готували план винищення єврейського народу. Найвідомішим дослідником-представником цього напрямку була Люсі Давідовіч (1915–1990 рр.) [13].

Діаметрально протилежну думку мала «функціоналістична» історіографія. Основна теза – відбулася покрокова еволюція поглядів та рішень нацистського керівництва, яка спричинила до ухвалення та реалізації плану «остаточного вирішення». Отже, Голокост сформувався з допомогою бюрократів. Найвідомішим дослідником-представником цього напрямку був Рауль Гільберг (1926–2007 рр.) [14].

У пізніший час зародився змішаний підхід. Він проголошував, що напад Третього Рейху на СРСР у 1941 р. зумовив Голокост. Найвідоміші дослідниками цього напрямку були С. Фрідлендер [15], Ф. Буррін [16] та Р. Брейтмана [17].

Отже, нацистська експансія на схід, яка розпочалася у 1939 р., спричинила до концентрації дедалі більшої чисельності євреїв на окупованих територіях. Це спричинило до радикалізації способів вирішення «єврейського питання», апогеєм якого стало тотальне винищення населення у наступних місяцях після початку німецько-радянської війни.

У цьому контексті варто підкреслити, що винищення євреїв на окупованих радянських територіях влітку 1941 р., вже восени перейшло від системності – до тотальності. Це послужило прикладом, що із іншими механізмами, таким чином потрібно вирішити «єврейське питання» у Європі.

Повертаючись до питання Львова потрібно підкреслити, що місцева єврейська громада з перших днів окупації стала залежною від політики, яка втілювалася у Генерал-Губернаторстві. Тому місто пізнало весь описаний перед тим досвід інших польських міст.

Липневий погром 1941 р. став вступом до майбутньої трагедії львівського гетто. У місті діяла зондеркоманди 4 а та 4 б [12, с. 163]. Разом зі своїми помічниками вони організували 2 липня 1941 р. єврейський погром [12, с. 163]. Вдруге він повторився 12 липня. В результаті цих подій загинуло від 3 – до 6 тис. євреїв [12, с. 163]. 14–15 липня 1941 р. видані розпорядження, які копіювали документи про особливості організації життя євреїв у містах Генерал-Губернаторства, хоча місто на той час ще офіційно не входило до його складу [12, с. 164]. 22 липня 1941 р. створено Юденрат, виконавчий орган, який втілював у життя постанови нацистів [12, с. 164]. 25–28 липня 1941 р. відбувся наступний погром [12, с. 165]. Євреї мали виплатити 20 млн карбованців контрибуції [3, с. 129]. Незважаючи на виплату контрибуції – нацисти розстріляли заручників [3, с. 130].

Восени 1941 р. нацисти взяли за проект створення львівського гетто. Був складений план переселити у район, де мешкало 25 тис. людей – 136 тис. [12, с. 168]. 6 листопада 1941 р. видано указ про створення гетто у північній частині Львова, а вже 24 листопада поточного року розпочалося переселення.

Життя у гетто з перших днів його функціонування було важким. Про це свідчать особливості побуту на межі 1941–1942 рр. Робітник німецького підприємства одержував щодня за продовольчу картку 1400 г хліба, 200–400 г борошна [12, с. 170]. Становище людей, які не працювали на німецьких підприємствах було ще гіршим. Як наслідок, наприкінці 1941 р. у гетто запанував голод. До цього додалося ще те, що зимою 1941–1942 рр. відбувся збір теплих речей для німецької армії, що лише погіршив матеріальне становища людей [3, с. 134]. Апогеєм цих сумних подій стало 28 лютого 1942 р., коли вийшла заборона євреям під страхом смерті покидати гетто. Львівські євреї опинилися у смертельній ізоляції.

Перед тим, 20 січня 1942 р. відбулася Ванзейська конференція. Вона «узаконила» вбивства євреїв, які були перед тим. У Берліні не розраховували, що брутальність на сході дійде до такої критичної точки дегуманізації людини. Виявом цієї підтримки стало 17 березня 1942 р. Саме у цей день почали вирушати перші потяги із євреями до «табору смерті» у Белжець [6, с. 244]. У його газових камерах гинули євреї Дистрикту Галичина [6, с. 244]. У Львові відбулися також депортації. Вони тривали 14–18 березня. Потім настала друга хвиля, яка тривала до 2 квітня. Загалом з міста вивезли 15 тис. осіб [6, с. 244].

Вказані депортації були своєрідним «затишшям перед бурєю». Тому, що у червні-липні 1942 р. проведено дві так звані «малі» акції і нацисти розпочали підготовку до «великої» акції [3, с. 138]. В результаті цієї «великої» акції упродовж 10–22 серпня 1942 р. у Львові загинуло близько 40 тис. осіб [6, с. 245]. 1 вересня 1942 р. нацисти вбили членів Юденрату на чолі з доктором Генріхом Ландесбергом [3, с. 140]. Перед тим, видано наказ про звуження гетто. У ньому тепер проживало 36 тис. осіб [12, с. 181].

Описані події вказували, що все вело до кінця. Наприкінці листопада – початку грудня 1942 р. проведено чергову акцію [6, с. 249]. У місті залишилося всього 24 тис. євреїв [12, с. 183]. У січні 1943 р. події повторилися. Після цього гетто поділене на Юлаг-А і Юлаг-В. У першому жили євреї-робітники, а в другому – жінки і діти [12, с. 183].

Останні дні львівського гетто припали на 1–23 червня 1943 рр. Саме тоді розпочалася остання акція. У гетто мешкало 23 тис. євреїв [12, с. 184]. З них 3 тис. покінчили життя самогубством під час ліквідації [12, с. 184]. Сім тисяч осіб вивезено до Янівського табору і на розстріли до Пісків [12, с. 184]. У самому гетто загинуло 14 тис. осіб [12, с. 184].

Варто зауважити, що з перших днів німецько-радянської війни єврейська спільнота Львова зазнала брутальності та насильства, що наростало з просуванням німецьких військ на схід і сягнуло піку восени 1941 р. На цей час Східна Галичина була включена до складу Генерал-Губернаторства, а її єврейське населення розділило долю окупованого перед тим польського єврейства. Нацистське керівництво пройшло тривалу еволюцію поглядів, які в кінцевому результаті призвели до витворення концепції «остаточного розв'язання». Дії супроти євреїв на окупованих територіях СРСР стали тією моделлю, яку нацисти модифікували і застосували для знищення європейських євреїв. Події у Львові стали відображенням локального міського втілення проекту масового вбивства. Депортації до газових камер Белжецю, Янівського концентраційного табору смерті, періодичні «акції» та розстріли стали тими речами, які упродовж 1942–1943 рр. спричинили до винищення львівських євреїв та тих людей, які через різні обставини часу опинилися у місцевому гетто.

Матеріали статті можуть бути використаними при написанні регіональних досліджень у вивченні питань Голокосту в східногалицькому міському просторі; навчальних посібників,

підручників, методичних рекомендацій з викладання історії України у середніх та вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Honigsman J. Zagłada żydów lwowskich (1941–1944) / przekład i opracowanie A. Redzik. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2007. 116 s. 2. Хонігсман Я. Документи катастрофи у Державному архіві Львівської області // Українське єврейство: підготовчі матеріали популярної енциклопедії «Українське єврейство». Київ, 1999. Вип. 4. С. 10–18. 3. Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний журнал «Ї». Львів, 2009. № 58. С. 126–151. 4. Jones E. Żydzi Lwowa w okresie okupacji 1939–1945. Łódź, 1999. 296 s. 5. Керик М. Стратегії і способи порятунку євреїв у Львові в 1941–1944 роках // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Львів, 2007. Спец. вип. С. 546–566. 6. Schenk D. Noc morderców: kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej. Kraków: Wysoki zamek, 2012. 433 s. 7. Наконечний Є. «Шоа» у Львові: спогади. Львів, 2004. 304 с. 8. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945) // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 321–353. 9. Качараба С. Ставлення єврейської громадськості Львова до проблеми еміграції в Палестину (1919–1939) // Львів: місто, суспільство, культура: збірник наукових праць. Львів, 2007. Т. 6. С. 523–534. 10. Bonusiak W. Mieszkańcy Lwowa pod czas II Wojny Światowej // Львів: місто, суспільство, культура: збірник наукових праць. Львів, 2007. Т. 6. С. 535–545. 11. Polska – Niemcy. Wojna i pamięć / Pod red.: J. Kochnowskiego i B. Kosmala; współpraca: M. Górny i A. Mix. Warszawa – Poczdam, 2013. 459 s. 12. Хонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941–1944) // Незалежний культурологічний журнал «Ї». Львів, 2009. № 58. С. 160–190. 13. Dawidowicz L. The war against the Jews, 1933–1945. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1975. 460 p. 14. Hilberg R. The Destruction of the European Jews. Chicago: Quadrangle Books, 1961. 788 p. 15. Friedländer S. The years of extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939–1945. New York: Harper Collins, 2007. 896 p. 16. Burrin P. Hitler and the Jews: The genesis of the Holocaust. London: Edward Arnold, 1994. 177 p. 17. Breitman R. The architect of genocide: Himmler and the final solution. New York: Alfred A. Knopf, 1991. 335 p.

References

1. Honigsman J. Zagłada żydów lwowskich (1941–1944) [The Holocaust of the Lviv Jews (1941–1944)], Warsaw, Jewish Historical Institute, 2007. 116 p. [In Polish]. 2. Khonihisman Ya. Dokumenty katastrofy u Derzhavnomu arkhivi Lvivskoi oblasti [Documents of the Shoah in the State Archives of Lviv region], Ukrainске yevreistvo. Pidhotovchi materialy populiarnoi entsyklopedii «Ukrainske yevreistvo», 1999, Vol. 4, pp. 10–18. 3. Fridman F. Vynyshchennia lvivskykh yevreiv [Destruction of Lviv Jews], Nezalezhnyi kulturolohichnyi zhurnal «I», 2009, Vol. 58, pp. 126–151. 4. Jones E. Żydzi Lwowa w okresie okupacji 1939–1945 [Lviv Jews during the occupation of 1939–1945], Lodz, 1999. 296 p. [In Polish]. 5. Keryk M. Stratehii i sposoby poriatunku yevreiv u Lvovi v 1941–1944 rokakh [Strategies and ways of rescuing Jews in Lviv in 1941–1944], Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka, 2007, Spec. vol., pp. 546–566. 6. Schenk D. Noc morderców: kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej [Night of murderers: the punishment of Polish professors in Lviv and the Holocaust in Eastern Galicia], Krakow, High Castle, 2012. 433 p. [In Polish]. 7. Nakonechnyi Ye. «Shoa» u Lvovi: spohady [Shoah in Lviv: memories], Lviv, 2004. 304 p. 8. Makarchuk S. Vtraty naseleennia Halychyny v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945) [The loss of the Galicia population during the Second World War (1939–1945)], Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka, 2000, Vol. 35–36, pp. 321–353. 9. Kacharaba S. Stavleennia yevreiskoi hromadskosti Lvova do problemy emihratsii v Palestynu (1919–1939) [The attitude of the Jewish community of Lviv to the problem of emigration to Palestine (1919–1939)], Lviv: misto, suspilstvo, kultura. Zbirnyk naukovykh prats, 2007. Vol. 6, pp. 523–534. 10. Bonusiak W. Mieszkańcy Lwowa pod czas II Wojny Światowej [Inhabitants of Lviv during World War II], Lviv: misto, suspilstvo, kultura. Zbirnyk naukovykh prats, 2007. Vol. 6, pp. 535–545. [In Polish]. 11. Polska – Niemcy. Wojna i pamięć [Poland – Germany. War and memory], Warsaw – Potsdam, 2013. 459 p. [In Polish]. 12. Xonihisman Ya. Katastrofa lvivskoho yevreistva (1941–1944) [The Shoah of Lviv Jewry (1941–1944)], Nezalezhnyi kulturolohichnyi zhurnal «I», 2009, Vol. 58, pp. 160–190. 13. Dawidowicz L. The war against the Jews, 1933–1945, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1975. 460 p. [In English]. 14. Hilberg R. The Destruction of the European Jews, Chicago, Quadrangle Books, 1961. 788 p. [In English]. 15. Friedländer S. The years of extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939–1945, New York, Harper Collins, 2007. 896 p. [In English]. 16. Burrin P. Hitler and the Jews: The genesis of the Holocaust, London, Edward Arnold, 1994. 177 p. [In English]. 17. Breitman R. The architect of genocide: Himmler and the final solution, New York, Alfred A. Knopf, 1991. 335 p. [In English].

Yuriy Skira

HOLOCAUST IN URBAN SPACE: STAGES OF «FINAL SOLUTION TO THE JEWISH QUESTION» ON THE EXAMPLE OF LVIV GHETTO

This article analyzes stages of «final solution to the Jewish question» in urban space of Eastern Galicia on the example of Lviv ghetto. The author focuses on the fact that Lviv ghetto, its functioning, everyday life and closure require a detailed study of the way how genocide was introduced in the conditions of urban multinational space. It was the sign of difference from other similar ghettos on the territory of the General Government. To understand these local events, there is a need to clearly reflect

the overall process that led to the Holocaust. For this purpose it is important to trace the main historiographical approaches in the second half of the twentieth century. The combination of these elements allowed depicting a comprehensive picture of the functioning of Lviv ghetto in the conditions of European Jewsplanned holocaust by the Nazis. Particular emphasis is placed on the fact that from the first days of the German – Soviet war, the Jewish community of Lviv suffered brutality and violence, which grew with the advance of German troops eastward and reached its peak during autumn 1941. At this time, Eastern Galicia was included in the General Government territories, and its Jewish population shared the fate of the Polish Jews. The Nazi leadership had undergone a long evolution of views, which ultimately led to the emergence of ‘final resolution’ concept. Actions against Jews in the occupied territories of the USSR became the model that the Nazis modified and used to kill European Jews. Events in Lviv became a reflection of the local embodiment of the massacre project. The deportations to Belzhets gas chambers, Yanivskiy concentration camp of death, systematic ‘actions’ and shootings became the things that during the years 1942–1943 led to the extermination of Lviv Jews and those people who, due to different circumstances, were put in local ghetto.

Key words: urban space, the Holocaust, Jews, Nazis, ghetto.

УДК 94(477.84)(=411.16) «1941/1944»

Оксана Ятищук

НІМЕЦЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО ЄВРЕЇВ 1941–1944 РР. НА БЕРЕЖАНЩИНІ

У статті зроблено спробу на основі архівних джерел та спогадів очевидців розкрити політику німецької влади під час окупації на Бережанщині. Автором проаналізовано ставлення до цих подій тогочасного українського та польського населення.

Ключові слова: гетто, табір смерті, гестапо, юденрат, євреї.

У наш складний час, коли на теренах Української держави йде активна суперечка різноманітних партій та рухів за вплив на суспільство, обіцянок вирішити ними цілого комплексу гуманітарних та соціальних проблем, у тому числі й національних, викликає підвищений інтерес до відтворення об'єктивної картини суспільно-політичного та соціально-економічного процесу в Україні. Передусім, це стосується невеличких провінційних містечок на західноукраїнських землях, де упродовж багатьох століть мирно співіснували люди різних станів, національностей, конфесій.

Темою наукового дослідження обрано відображення життя єврейської громади на Бережанщині періоду німецько-радянської війни. Автором зроблено спробу здійснити об'єктивний аналіз, виявити економічні та культурні чинники, від яких залежали відносини між євреями та українцями, включаючи поляків, як головну політичну силу, упродовж німецької окупації.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на джерельну базу та дослідження українських та зарубіжних авторів у дослідженні єврейських громад на території Бережанщини, враховуючи суспільно-політичне життя в Україні напередодні та під час Другої світової війни, ставимо за мету поглибити дослідження і зробити науково обґрунтовані висновки, щодо життя та діяльності євреїв на Бережанщині під час німецької окупації.

Тотальний геноцид щодо єврейських громад Європи, у тому числі й України, в роки Другої світової війни, у наш час є не лише темою наукових досліджень, але й політичною проблемою, яку експлуатують різні сили. Антисемітський дискурс сьогодні триває в Європі з особливим підйомом [12, с. 8].

Не буде перебільшенням твердження, що поведінка очевидців Голокосту була певною мірою зумовлена досвідом міжетнічного співіснування на попередньому історичному етапі. Тож особливого суспільного значення набуває відображення взаємин українців та євреїв у передвоєнний час.

Стаття М. Гона «Єврейське питання на Західній Україні напередодні Другої світової війни» об'єктивно розкриває суть українсько-єврейських взаємин напередодні Другої світової війни. Автор переконливо доводить, що причини міжетнічного конфлікту мали здебільшого об'єктивний характер – наслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр., реакції двох націй на події, що відбувалися у радянській Україні та Німеччині. Переконливим є міркування автора, що як українці, так і євреї замкнулися у колі власних національних інтересів, які не рідко йшли у розріз з інтересами іншої сторони [6, с. 9].

Серед вчених, хто досліджував різні аспекти українсько-єврейських стосунків напередодні Другої світової війни, потрібно назвати Я. Хонгісмана [13] та Ж. Ковбу [10]. У своєму науковому доробку Я. Хонгісман зосередив увагу на визначенні специфіки українсько-єврейського діалогу